

Leksykon socjologii moralności

Podstawy – teorie – badania – perspektywy

pod redakcją
Janusza Mariańskiego

NOMOS

© 2015 Copyright by Janusz Mariański & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: dr hab. Adam A. Szafrński
dr hab. Andrzej Tarczyński, prof. UKW

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Nagły
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
Korekta: Anna Zaremba
Projekt okładki: Michał Dziadkowiec

ISBN 978-83-7688-370-0

KRAKÓW 2015

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: 12 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

pluralizacji orientacji kulturowych przez międzykulturowe kontakty i ruchliwość społeczną, dochodzi do poszerzenia dotychczasowych horyzontów wiedzy i doświadczenia. W konsekwencji rzeczywistość i możliwości jednostki nie idą ze sobą w parze. To, co prawdziwe, słuszne, piękne, dobre i godne uznania, nie wyklucza innego myślenia. Nie ma jednego punktu Archimedeasa w uzyskaniu pewności, bezpieczeństwa czy ujęcia całości. Nie da się w prosty sposób uniknąć tego, że nasze przyzwyczajenia i rutyna codzienności zostają zakwestionowane, a poczucie przygodności wzrasta. Nie jesteśmy wolni od różnego rodzaju zagrożeń i niebezpieczeństw (ryzyko). W konsekwencji nasze relacje ze światem i z sobą samym stają się nieuchronnie refleksyjne (Pollack 2007). Problemem przyszłych pokoleń będzie nie tylko tolerancja, ale i stworzenie etyki globalnej, jako wspólnej platformy kształtowania losów globalizującego się świata w dziedzinie polityki, gospodarki, kultury, kształcenia, wiedzy itp. Inaczej mówiąc, chodzi o wychowanie ku wartościom uniwersalnym (fundamentalny konsens) w niepewnym co do wartości świecie. Taką najbardziej uniwersalną wartością jest godność osoby ludzkiej, na której można oprzeć trwałe zasady etyczne (etyczne uniwersum).

Berger Peter L., 2011, *Dialog zwischen religiösen Traditionen in einem Zeitalter der Relativität*, Tübingen: Mohr Siebeck; Giddens Anthony, 2005, *Czym zajmują się socjologowie?*, przeł. Marcin Korzewski, [w:] Piotr Sztompka, Marek Kucia (red.), *Socjologia. Lektury*, Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 17–27; Huntington Samuel P., 1997, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. Hanna Janowska, Warszawa: Wydawnictwo Literackie Muza; Küng Hans, 1990, *Projekt. Welthethos*, München: Piper; Küng Hans, 1999, *Pokój na świecie – światowe religie – światowy etos*, [w:] Janusz Sekuła (red.), *Idea etyczności globalnej*, Siedlce: Seculum, s. 32–49; Mariański Janusz, 2006, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym społeczeństwie*, Lublin: Wydawnictwo KUL; Pollack Detlef, 2007, *Religion und Moderne. Versuch einer Bestimmung ihres Verhältnisses*, [w:] Peter Walter, *Gottesrede in postsäkularer Kultur*, Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, s. 30–52; Ratzinger Joseph, 2005, *Demokracja, prawo i religia*, przeł. Władysław Buchner, „Tygodnik Powszechny”, nr 18, s. 7; Stiglitz Joseph E., 2004, *Globalizacja*, przeł. Hanna Simbierowicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Janusz Mariański

ETNOGRAFIA MORALNOŚCI. Etnografia moralności jest deskryptywno-empiryczną perspektywą badawczą, w której ramach prowadzi się opis i analizę kultur moralnych ludów przedcywilizowanych i cywilizowanych. Ze względu na brak dostatecznego stopnia samodzielności epistemologicznej nie jest jeszcze uznawana za samodzielną subdyscyplinę naukową etnografii. Analiza zjawisk kulturowych w ich aspekcie moralnym dokonuje się na podstawie badań terenowych oraz źródeł pisanych. Tym samym etnografia stanowi rodzaj jakościowej strategii badawczej w naukach społecznych. Problematyka moralności w badaniach etnograficznych była dosyć często łączona z badaniami nad religijnością. Koncentracja wyłącznie na elemencie moralnym w badaniach terenowych lub obserwacyjnych jest stosunkowo rzadka.

Etymologicznie słowo „etnografia” pochodzi z języka greckiego, gdzie *ethnos* oznacza lud, a *graphein* opisywać. Według Józefa Burszty, etnografia jest dyscypliną naukową zajmującą się „opisem i analizą (często porównawczą) kultur ludzkich (oraz ich poszczególnych dziedzin i wytworów) w konkretnych, historycznych, najczęściej etnicznych uwarunkowaniach i z uwzględnieniem ich masowego, ludowego charakteru” (1987: 89). Etnografia jest

traktowana jako część składowa nauk etnologicznych, do których zalicza się również etnologię, antropologię kulturową, antropologię społeczną, folklorystykę. Ujmowana jest również jako termin ogólny oznaczający wyżej wymienione nauki.

W dyskursie naukowym ścierają się różne stanowiska odnośnie do terminów etnografii i etnologii. Część badaczy odróżnia etnografię od etnologii (m.in. Adam Fischer, Kazimierz Moszyński), inni natomiast obydwie dyscypliny wiedzy utożsamiają, a terminy stosują zamiennie. Według Janusza Mariańskiego (2006: 182–183), etnologia jest związana z „badaniem pozaeuropejskich ludów pierwotnych, reprezentujących niższe kultury, natomiast etnografia z badaniem współczesnej kultury ludowej (najczęściej chłopskiej)”. Henryk Zimoń zauważa, że niekiedy badanie kultury chłopskiej w obrębie narodów cywilizowanych określa się ludoznawstwem, stosując zamiennie terminy etnografia i etnologia.

Józef Burszta dostrzega trudności istotowego rozróżnienia etnografii od etnologii. Zauważa jednak, że we współczesnych naukach o kulturze etnografia jest traktowana jako wstępna faza etnologii albo jako część metody naukowego opisu. Jest to stanowisko podzielane przez wiele szkół, kierunków i badaczy zajmujących się etnologią. Claude Lévi-Strauss zalicza do tej pierwszej fazy badawczej między innymi obserwację, opis badawczy oraz metody i techniki badawcze w terenie, podkreślając, że etnologia traktuje etnografię jako pierwszy etap swojej naukowej analizy. Podobne stanowisko zajmują James A. Clifton oraz Gerald D. Berreman, zauważając opisowy charakter etnografii, która – posługując się metodą indukcyjną – integralnie ukazuje kulturę badanego ludu. W tym znaczeniu etnologia posługuje się metodą dedukcyjną i ma charakter porównawczy. Etnografia (nazywana etnologią opisową) stanowi więc ważny i niezbędny wstępny element analiz etnologicznych i jest ich integralną częścią.

Zamiennie w praktyce akademickiej stosowane są także terminy etnologia i antropologia kulturowa. Odróżniano je ze względów historycznych i merytorycznych. Rozróżnienie historyczne było związane z odmiennymi tradycjami nazewniczymi stosowanymi w poszczególnych krajach i językach, a merytoryczne dotyczyło rozległości zakresowej oraz różnic metodologicznych. Początkowo etnologię traktowano jako studium ludów prymitywnych i tradycyjnych, nieznających pisma. Współcześnie, szczególnie w krajach anglosaskich i frankojęzycznych, rozumiana jest jako nauka zajmująca się społeczeństwem i kulturą. Przyjmuje się, że etnologia dotyczy badań tradycyjnych kultur ludowych w Europie oraz archaicznych i plemiennych kultur pozaeuropejskich, natomiast antropologia kulturowa obejmuje również współczesne zjawiska kulturowe, nie ograniczając się tylko do różnic geograficzno-historycznych, bada też sposób postrzegania rzeczywistości kulturowej. Hugo Huber wyróżnia w etnologii/antropologii następujące podejścia teoretyczne charakteryzujące się odmiennymi celami i własnymi modelami analitycznymi: etnografia kulturowo-historyczna (Fritz Graebner, Wilhelm Schmidt), kierunek strukturalno-funkcjonalny (Bronisław Malinowski, Alfred R. Radcliffe-Brown, Meyer Fortes, Raymond Firth, Edward E. Evans-Pritchard), amerykańska antropologia kulturowa (Franz Boas, Ruth Benedict, Ralph Linton, Abram Kardiner), strukturalna antropologia Claude'a Lévi-Straussa oraz bardziej współczesne podejścia neoewolucjonistyczne i kulturowo-ekologiczne.

Józef Pieter w swoim artykule z 1946 roku ukazywał etnografię moralności jako zespolenie trzech perspektyw badawczych: historycznej, psychologicznej oraz socjologicznej, zauważając przy tym, że jedna z nich bywa mocniej wyeksponowana. Hanna Burszta uważa, że moralność w badaniach polskich etnografów jest zjawiskiem marginesowym, uwzględnianym

jedynie częściowo, najczęściej w szerszym kontekście badawczym. Społecznie konstruowana moralność była rzadko podejmowanym zagadnieniem podczas badań terenowych. Współcześnie dostrzega się ożywienie badań nad etnografią moralności, czego przykładem była międzynarodowa konferencja naukowa dotycząca etnografii moralności, organizowana przez Europejskie Stowarzyszenie Antropologów Społecznych.

Obserwacje poczynione w trakcie badań terenowych pozwalają dostrzec kontekst występowania zjawisk moralnych. Ich opisem i analizą w praktyce życia codziennego zajmuje się etnografia moralności. Takie badania mogą posłużyć do tworzenia teorii naukowych. Dużą wartością etnografii moralności, w jej paradygmacie interpretatywnym, jest możliwość tzw. zagęszczonego opisu (*thick description*). Pozwala on lepiej zrozumieć członków badanej społeczności i symboliczne znaczenie, jakie nadają oni normom i wartościom moralnym. Możliwe jest więc opisanie kultury moralnej w oczach jej uczestnika. Podejście interpretatywne zrodziło się w opozycji do funkcjonalizmu, a jego ważnymi przedstawicielami byli m.in.: Clifford Geertz, Barbara Czarniawska, David Schneider, Victor Turner, James Clifford, Krzysztof Konecki i Monika Kostera.

Janusz Mariański (2006: 183) zauważa, że „materiał faktograficzny w postaci opisów zwyczajów i praw moralnych – zwłaszcza przy zastosowaniu nauk analizy porównawczej – ukazuje zarówno jednolitość, jak i różnicowanie kultury moralnej badanych społeczeństw. Moralność nabiera kształtów w określonym zespole warunków kulturowych, a każda forma moralności wzbogaca w jakimś stopniu kulturę moralną całej ludzkości”. Etnografia moralności pozwala odkrywać i zrozumieć system wartości obowiązujący w danej społeczności lokalnej oraz analizować praktykę moralną w badanych społecznościach, a jednocześnie dzięki analizie porównawczej dokonywać porównania poszczególnych systemów etycznych wyłaniających się z badań etnograficznych.

Etnografia moralności będzie musiała podjąć jeszcze wiele naukowych wyzwań, nie tylko o charakterze badawczym, ale także teoretycznym i metodologicznym. Jest to związane z procesem fragmentaryzacji i specjalizacji dyscyplin naukowych oraz współczesnym ścieraniem się dwóch przeciwnych tendencji: relatywizacji i uniwersalizacji moralności. Wspomniane tendencje dotyczą zarówno refleksji teoretycznej, jak i zachowań codziennych. Socjologowie i antropolodzy ukazują związek moralności z kulturą, traktując normy moralne jako składnik kultury. Otwartym pozostaje pytanie, na ile różnice występujące w moralności są istotne i czy są możliwe do odkrycia uniwersalne normy moralne występujące we wszystkich kulturach. Podejmowane stale przez etnografów i socjologów badania naukowe pozwalają ukazać związek pomiędzy kulturowym różnicowaniem a kulturą uniwersalnością oraz coraz pełniej rozumieć współczesne przemiany moralne.

Burszta Hanna, 1994, *O osobliwości moralności chłopów*, [w:] Wojciech Burszta, Jerzy Dąrmosz (red.), *Pożegnanie paradygmatu? Etnologia wobec współczesności*, Warszawa: Instytut Kultury, s. 159–166; Burszta Józef, 1987, *Etnografia*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Zofia Staszczuk, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 89–91; Burszta Wojciech, 1998, *Antropologia kultury*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka; Howell Signe, 1997, *Introduction*, [w:] Signe Howell (red.), *Ethnography Morality*, London: Routledge, s. 1–21; Huber Hugo, 1997, *Etnologia*, [w:] *Leksykon religii*, red. Hans Waldenfels, przeł. Andrzej Bronk, Warszawa: VERBINUM, s. 113–114; Krawczak Ewa, 2007, *Antropologia kulturowa. Klasyczne kierunki, szkoły i orientacje*, Lublin: Wydawnictwo UMCS; Mariański Janusz, 2006, *Socjologia moralności*, Lublin: Wydawnictwo KUL; Pieter Józef, 1946, *Wstęp do teorii zjawisk moralnych*, „Przegląd Filozoficzny”, nr 3–4, s. 273–297; Warren Carol A.B., 2000, *Ethnomethodology*,

[w:] *Encyclopedia of Sociology*, t. 2, red. Edgar F. Borgatta, Rhonda J.V. Montgomery, New York: Macmillan Library Reference, s. 852–856; Zimoń Henryk, 1983, *Etnografia*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. Feliks Gryglewicz, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, kol. 1189–1190.

Tomasz Adamczyk

ETYKA. Zajmuje się normatywną stroną moralności i poszukuje uzasadnień oraz kryteriów ostatecznych dla norm postępowania moralnego (kryteria dobra i zła). Wskazuje na bezwzględną powinność spełniania lub niespełniania określonych czynów (nakazy i zalecenia moralne). Obejmuje ona zespół zagadnień związanych z określeniem istoty powinności moralnej (dobre i złe moralne) i jej szczegółowej treści (słuszność), z ostatecznym wyjaśnieniem faktu powinności moralnej działania oraz z genezą zła moralnego i sposobami jego przezwyciężenia. Etyka we właściwym znaczeniu dotyczy teorii powinności moralnej lub moralnej wartości postępowania (etyka normatywna) i różni się wyraźnie od teorii faktycznie uznawanych w określonym środowisku społecznym (etos), a często także praktykowanych w nim norm moralnych postępowania (opisowe nauki o moralności).

Etyka nie zajmuje się przeżywaniem moralności (fakt psychiczny) ani zachowaniem moralnym określonych grup społecznych (fakt społeczny), ani dziejami tego przeżywania czy zachowania się (fakt historyczny), lecz interesuje się moralnością jako faktem normatywnym (Styczeń 1974). Próbuje wyjaśniać do końca moralność przez ostateczne uzasadnienia norm moralnych, odpowiedzialności moralnej i wartości moralnej osoby ludzkiej. Nie zajmuje się więc tym, w jaki sposób ludzie postępują w danym środowisku społecznym, lecz jak powinni postępować. Określa to, co jest moralnie powinno i dlaczego (filozoficzna nauka o moralności).

Etyka normatywna poucza o obowiązkach etycznych, o tym, co człowiek powinien czynić, czego zaś unikać, by uchodzić za godnego szacunku; wskazuje, o co należy zabiegać w życiu, by uznać je za godne i słuszne. Ustala motywy, jakimi ludzie powinni się kierować w swoim postępowaniu, próbuje poszukiwać nowych możliwości uzasadniania i wyjaśniania wiążących sposobów postępowania (usprawiedliwia autorytet proponowanych norm). Ustanawia dyrektywy postępowania zgodnie z ideałem ogólnoludzkim, wraz z ich obroną i usprawiedliwieniem. W tym sensie etyka może być przekazywana za pośrednictwem określonej antropologii. Pokazuje, jakie są konsekwencje przyjęcia określonego „obrazu” rozumienia człowieka.

Etyka normatywna nie tylko wskazuje na uprawomocnione wartości i normy etyczne, zasady i reguły moralnego zachowania się i działania (daje ich usystematyzowany wykład), lecz również stara się uzasadnić ich praktyczny walor jako zasad regulatywnych (uzasadnienia logicznie ścisłe i skuteczne praktycznie). W warstwie praktycznej usiłuje więc podać reguły kierujące celowymi działaniami człowieka, nakłonić go do ich zaakceptowania i przestrzegania. Filozoficzne zasady etyczne pomagają jednostce odróżnić to, co istotne, od tego, co nieistotne w moralności, a tym samym ułatwiają podjęcie w praktyce właściwych i odpowiedzialnych decyzji moralnych. Ze wszystkich dziedzin filozoficznych etyka jest najbardziej podatna na przyjmowanie perspektyw socjologicznych. Mówi się nawet o socjologizacji etycznego dyskursu w nowoczesnych społeczeństwach (Firsching 1994).

Jeśli celem etyki jest odpowiedź na pytanie „co się powinno?”, a metodę badania ograniczamy do opisu danych doświadczenia, ich klasyfikacji, stwierdzenia ogólnych związków